

Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 130-летию С. Сейфуллина = С. Сейфуллиннің 130 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. - 2024. – Б.V. - Б. 119-123.

ӘОЖ: 338.432

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ СҮТ ӨНДІРУ МЕН ӨНДЕУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Жоламан А.Б., магистрант 1 курс

*Мухамбетова З.С., э.ғ.к., экономика кафедрасының профессор м.а.
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ.*

Кез келген елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ауыл шаруашылығының және қайта өңдеу кәсіпорындарының тұрақты дамуының маңызы зор. Осыған байланысты бүкіл агроөнеркәсіп кешен үшін шикізатты өңдеуді қамтамасыз ету және әлемдік нарыққа сапасына күмән келтірмейтін дайын өнім өндіру мәселелерін шешу маңызды болып табылады.

Сүт өнеркәсібі Қазақстан Республикасының тамақ өнеркәсібінің жетекші саласы болып табылады. Бұл саланың жағдайын талдау шикізат базасымен, мал азықтық дақылдардың егістік алқабының қысқаруымен, жеммен қамтамасыз етудің әлсіздігімен және жемшөп құнының жоғарылауымен, шағын өндіріспен, азық-түлік көлемінің төмендеуімен байланысты проблемалардың бар екенін көрсетеді. Сүтті сиыр санының азайуы, сүтті оны өндірушілерден төмен бағамен сатып алудың әсерінен өндірушілердің шығындарының өтелмеуі сүт өндірушілерді ынталандыра алмайды.

Сүтті мал басының санын көбейтумен қатар, сүт пен сүт өнімдерінің өзіндік құнын төмендету мақсатында жайылымдық жерлерді оңалту және жастарды тарту үшін ауылдық инфрақұрылымды дамыту қажет.

Сүт өндіру көлемін ұлғайтудың қарқынды жолына сәйкес Қазақстанда бір сүтті сиырдан жылына алынатын сүттің көлемін 3263 кг дейін ұлғайту қажет. Сауын сиырлардың сүттілігін арттыруды ауыл шаруашылығы құрылымдарында асыл тұқымды және ұйымдастырушылық жұмыстарды жоспарлы жүргізу арқылы жүргізу керек. Жақын және алыс шетелдерден жоғары өнімді сүтті мал сатып алу өте күрделі және қымбат міндет болып табылады.

Сүт шаруашылығы және сүт өнеркәсібі республиканың агроөнеркәсіптік кешенінің маңызды кіші жүйелерінің бірі болып табылады. Сүт өнеркәсібі-бұл сүтті тұтас сүтке, ашытылған сүт өнімдеріне, сары май мен еріген сары майға, табиғи ірімшіктерге, балқытылған ірімшіктерге, тұзды ерітінділерге, ірімшіктерге, тұтас сүт ұнтағына және т.б. дайындайтын және кешенді өңдейтін

кәсіпорындардың жиынтығы. сүт өнімдері бірінші кезектегі және күнделікті сұранысқа ие тағамдарға жатады. Тағамдық қасиеттері бойынша сүт-бұл тағамның ең жетілдірілген түрі, ондағы қоректік заттардың құрамы өте жақсы теңдестірілген [1].

Салауатты өмір салтын сақтаудың қазіргі әлемдік тенденциясы халықтың азық-түлік таңдауына мұқият қарайтынын көрсетеді. Бұл фактор сүт өнімдеріне тікелей қатысты, өйткені құрамында сүт бар өнімдер мен сүт шикізатынан жасалған өнімдер тез бүлінеді, тасымалдау және температуралық режимді сақтау кезінде ерекше жағдайларды қажет етеді

2024 жылдың қаңтар-тамыздағы жалпы ауыл шаруашылығы өнімі (қызметі) 290 017,4 млн теңгені құрайды, бұл 2023 жылдың сәйкес кезеңдегі көрсеткіштерімен салыстырғанда 104,6%-ға жоғарылағандығын көрсетеді.

2024 жылдың қаңтар-тамыз айларында ҚР аумағында 2 476 841,2 тонна сиыр сүті өндірілген, өткен жылдардың деректеріне сүйенсек, 2023 жылы 3 472,9 мың тонна сүт өндірілсе, 2022 жылы бұл көрсеткіш 3 354,6 мың тоннаны құраған. Яғни, 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 103,5 %-ға артқан (1-кесте).

1-кесте - 2019-2023 жылдардағы Ақмола облысы бойынша сүт өндірісінің жалпы көрінісі тонна

	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.
Облыс бойынша	397 906,1	404 699,3	406 240,4	226 319,9	224 866,8
Көкшетау қаласы	3 324,3	3 411,6	3 498,5	1 389,5	1 448,8
Қосшы қаласы	-	-	-	-	37,4
Степногорск қаласы	5 254,1	5 573,0	5 631,9	2 807,1	2 836,6
Ақкөл	17 613,7	18 055,3	18 705,1	12 225,8	12 142,9
Аршалы	19 059,1	19 057,6	18 501,9	9 697,9	10 103,3
Астрахань	20 659,2	20 712,0	20 777,4	12 354,1	12 231,1
Атбасар	24 393,8	24 394,1	24 397,6	13 867,2	14 495,8
Бұланды	19 421,9	19 982,7	20 349,6	11 103,1	10 176,3
Егіндікөл	4 856,5	4 965,4	4 958,2	2 208,4	2 299,1
Біржан сал	21 000,4	21 329,7	21 095,5	15 628,3	8 734,2
Ерементәу	37 458,4	38 209,5	38 219,4	18 422,7	18 163,8
Есіл	15 321,4	15 647,5	14 977,8	7 592,4	6 914,4
Жақсы	21 493,7	21 694,4	21 546,2	2 086,6	5 173,6
Жарқайын	10 727,7	10 739,3	10 886,6	4 794,4	4 960,9
Зеренді	54 777,4	54 286,7	51 137,8	28 111,5	26 596,6
Қорғалжын	9 318,7	9 448,1	9 559,2	4 412,8	4 414,4
Сандықтау	21 294,0	21 630,7	22 353,5	12 445,1	10 863,8

Целиноград	39 691,5	42 602,9	44 339,2	37 948,7	43 474,5
Шортанды	15 264,9	15 451,1	15 696,7	9 025,5	9 156,6
Бурабай	36 975,4	7 507,6	39 608,7	20 198,8	20 643,3
Ескерту: [2]әдебиет негізінде жасалған.					

1-кестенің мәліметтерін талдау барысында 2022 және 2023 жылдың көрсеткіштерінің өткен жылдармен салыстырғанда айтарлықтай төмен екендігін көруге болады. Сүт өндірісінің төмендеуінің басты себебі: сүттен жасалынатын басқа өнімдердің өндірістерінің артуында.

Айта кетер болсақ, 2023 жылдың сүт өндірісі 2022 жылмен салыстырғанда 97,1%-ды көрсетсе, кілегейлі май өндірісі салыстырмалы түрде 169,6%-ды және ірімшік пен сүзбе 130,3% деңгейіне жеткен [2].

Ақмола облысында сүт және сүт өнімдері нарығындағы ұсынысты нарықтың үш негізгі субъектісі (ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, фермерлік қожалықтары және үй шаруашылықтары) құрайды (Кесте 2).

2-кесте - Ақмола облысының 2019-2023 жылдардағы шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша сүтті мал шаруашылығын дамыту көрсеткіштері процент

Жыл	Сиыр басының саны (шаруа санаттары)	Оның ішінде			Өндірілген сүт(шаруашылықтардың барлық санаттары)	Оның ішінде		
		Ауыл шаруашылығы	Фермер қожалықтары	Үй шаруашылығы		Ауыл шаруашылығы	Фермер қожалықтары	Үй шаруашылығы
2019	100	27,4	19,9	52,7	100	18,3	5,0	76,7
2020	100	26,6	21,5	51,9	100	19,4	5,0	75,5
2021	100	24,8	23,2	52,0	100	20,0	5,3	74,7
2022	100	23,0	24,2	52,8	100	19,1	5,7	75,2
2023	100	22,5	24,0	53,5	100	19,2	5,8	75,0
Ескерту: [3]әдебиет негізінде жасалған								

2023 жылы сүттің негізгі бөлігі үй шаруашылықтары (75,0%) мен ауыл шаруашылығы (19,2%) кәсіпорындарында өндірілген. Сүт өндірудегі үй шаруашылықтардың үлесінің артқандығын да атап өту қажет, талданған кезең басында 5,0% болса, 2023 жылы бұл көрсеткіш 5,8%-ға жетті. Үй

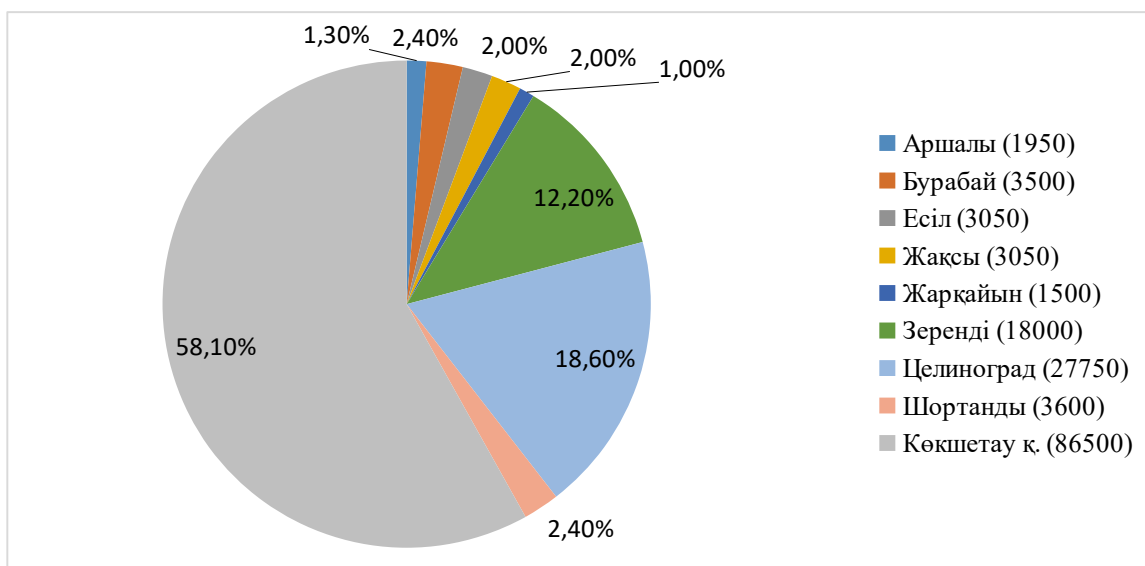
шаруашылықтарында өндірілген сүттің көлемі талданып отырған кезеңде 11,6%-ға ұлғайған, яғни, бұл көрсеткіш сиырлардың өнімділігінің артқандығын көрсетеді. Үй шаруашылықтарында 2019 жылғы 76,7%-дан 2023 жылға 75%-ға (1,7 пайыздық тармаққа) сүт өндіру үлесінің төмендеуімен абсолютті мәнде өндіріс көлемінің ұлғаюы байқалады. Сонымен қатар, фермер қожалықтарындағы сиырлардың үлес салмағының 0,8%-ға артуы байқалады.

Қайта өңдеуге арналған сүт көлемі сүт өндірісінің құрылымында үй шаруашылықтары алатын үлкен үлеспен, шикі сүттің салыстырмалы түрде төмен деңгейімен және сиыр өнімділігінің төмендігімен біршама шектеледі. Тауарлық деңгейінің төмендігін сүт өндірісі үй шаруашылықтары негізінен жеке тұтыну үшін жүргізетіндігімен түсіндіруге болады.

Ұжымдық сүт жинауды ұйымдастыру үшін кооперативтерге біріккен үй шаруашылықтары барлық шикізаттың техникалық регламенттер талап ететін сапа көрсеткіштеріне сәйкес болуын қамтамасыз ете алмайды. Сондықтан да сүтті өңдеумен айналысатын кәсіпорындарды сапасы жақсы шикізатпен қамтамасыз ету үшін басты назарды ұйымдасқан шаруашылықтардың пайдасына аудару қажет.

Негізгі мәселе сүт шикізатын өндіруші өзінің шикізатының міндетті түрде сатылатынына және де жұмсалған шығындарын өтеуге мүмкіндік беретін сатып алу бағасына келісуге сенімсіз болуында. Ал өз кезегінде сүтті қайта өңдеуші өндіріске келген шикізаттың сапасына, оның көлеміне және тағы басқа факторларға көңілінің толмауында. Нәтижесінде әлеуетті шикізат базасының және өнімнің жеткілікті болуына қарамастан облыс халқы импорттық сүт өнімдерін қолдануға мәжбүр.

Сүт шикізатын өңдеу қуаттылығы жылына 900 тонна және одан жоғары кәсіпорындар жүзеге асырады. Оларға жататындар: "Гормолзавод" ЖШС (Көкшетау қаласы-22 550 тонна), "Milk project" ЖШС (Зеренді ауданы-18 000 тонна), Агрофирма "Родина" ЖШС (Целиноград ауданы-16 000 тонна) және тағы да басқалары. Ақмола облысы бойынша сүт өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығы мен үлесін төмендегі суреттен көруге болады (1 -сурет).

1 -сурет - Ақмола облысының аудандары бойынша сүт өңдеу кәсіпорындарының қуаттылығы және үлесі

Ескерту: [4] әдебиет негізінде жасалған.

Ақмола облысында 15 өндірушінің жалпы қуаттылығы жылына 149 мың тонна сүт өңдеу өнімдерін құрайды. Алайда облыстағы ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер өндіріс орындарын шикізатпен толық қамтамасыз ете алмайды, яғни, шикізат тапшылығы өңдеуші кәсіпорындарға өнім көлемін ұлғайтуға мүмкіндік бере алмайды.

Қорытындылай келе, Ақмола облысында сүтті ірі қара малдың дамуы сүт өндірісінің тұрақты түрде өсуімен қатар жүретін фактор. Сүт шикізатының негізгі бөлігі жоғарыда атап кеткендей, үй шаруашылықтарында өндіріледі.

Сүт өнімінің көлемінің төмендеуі сүттен жасалынатын басқа өндірістерімен байланысты болып келеді және де үй шаруашылықтары сүтті тек өндіріс үшін емес, сонымен қатар күнделікті өмірде де қолданатындықтан бұл мәліметтерде кішігірім айырмашылықтар туындауы мүмкін.

Орналасу мекенін анықтауға және өндіріс күнінің морфологиясына негізделген орналасу алгоритмін, және морфологиялық алгоритмді қолдана отырып, біз өндіріс күніне сәйкес аймақты аламыз [5]. Себебі: сүтті қайта өңдеу барысында оның орналасу мекені үлкен роль атқарады, яғни сүттің сапасы жоғары күйінде қайта өңделуге жетуі тиіс.

Сүтті қайта өңдеу өндірісіне бірнеше факторлар әсер ететіндіктен, әзірше барлық сүт өнімдері қайта өңдеуден өте алмайды, алайда алдағы кезеңдерде бұл мәселелер оңтайлы шешім табары анық.

Әдебиеттер тізімі

1 Ахмедьяров, ЕА. (2019). Современное состояние производства и переработки молока в Казахстане. *Central Asian Economic Review*, (2), 148-157.

2 Динамические ряды. Молоко всех видов. (23.08.2024) Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Stat.gov.kz

3 Бельгибаева, АС, Муханова, АЕ, Смагулова, ЖБ. (2023). Молочное животноводство в Акмолинской области Республики Казахстан: основные направления интенсификации. *Проблемы агрорынка*, 4.

4 Қайта өңдеу (25.06.2024). Ақмола облысының ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы.
<https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-ush/documents/>

5 Tang, FX, Yang, Q., Yang, ML. (2016). Standardization of food packaging production. *Packaging Engineering*, 37 (22), 186-190.